

Františka Jirousová: O věčnosti jedinečné chvíle podle Pierra Teilharda de Chardin

Člověku občas připadá, že nemá smysl nic dělat. Například proto, že se vlivem nějaké krize narušily zavedené způsoby fungování společnosti a vztahů a není už možné mít pod kontrolou plány do budoucna. Nebo proto, že jsme nuceně zavřeni na jednom místě a musíme se vzdát činností, kterým jsme dříve přikládali důležitost. Jak na tak časově i prostorově omezeném poli jednání dát smysl svým činům, pokud nechci propadnout marnosti? V tomto textu se pokusím ukázat jednu z možných odpovědí, inspirovanou dílem francouzského filosofa a přírodovědce Pierra Teilharda de Chardin. Text je určený především pro ty, kdo si kladou otázku, co z lidského života přetrvá a jak najít věčnost v přítomném okamžiku.

Bůh tvoří věci tak, aby se samy tvořily

Nejvyšší hodnotou vesmíru je podle Teilharda svoboda; nazývaná také schopnost samouspořádání. Svoboda jako možnost tvořit svět podle vlastních představ a záměrů je důvodem, proč Bůh vůbec tvoří – aby umožnil tvořit také těm, které stvořil. Poprvé se tato myšlenka objevuje v Teilhardově válečném deníku: „Bůh tvoří věci tak, aby se samy tvořily.“¹ V jednom z pozdějších textů myšlenku rozvádí: „Stvoření evolučního typu (*Bůh tvořící věci tak, aby se samy tvořily*) se již dlouho jeví jako nejkrásnější forma, jakou si můžeme představit pro způsob Boží činnosti ve vesmíru.“² Cílem evoluce je dosažení maximální možné různorodosti získané samouspořádáním z počáteční energie, kterou při Velkém třesku dal Bůh vesmíru.

Hlavním zákonem vývoje je podle Teilharda zákon diferencující jednoty: Pokud se něco spojí správně, energie celku se rozhojní, svoboda se může plně projevit, spojené články se díky tomu rozrůzní a celý systém se stává pevným a stabilním; takovému spojení říká Teilhard sjednocení. Spojí-li se něco špatně, energie proudí ztěžka, spojené články ztrácejí svobodu, vznikají různé druhy utrpení a celek se nakonec rozpadne. Správné spojení znamená, že se v nějakém celku podaří mezi jeho částmi sdílet omezené zdroje (materiály, energii, informace) tak, aby umožňovaly další samouspořádání, tedy svobodu sjednocených částí a bytostí.

Teilhard však zároveň tvrdí, že Bůh neustále řídí evoluci k zamýšlenému cíli. Jak ale může takové zaměřování fungovat, když hlavní hodnotou je právě svoboda? Řízení vývoje se podle Teilhardova pojetí uskutečňuje dvěma způsoby. Prvním z nich jsou omezené zdroje. Jednoduchým omezením je už samotná zakřivenost naší planety, na které se, jak přibývá lidí, stále více střetáváme, a to nás doslova nutí řešit problémy, které bychom jinak neřešili, a zabývat se vztahy, kterými bychom se jinak nezabývali. Soupeříme o zdroje materiální, energetické, informační a učíme se využívat je tak, aby k nim mělo přístup co nejširší společenství.

Na to můžeme namítnout: Tak se uskromněme a nic dalšího už nechtějme. Teilhard však ukazuje, že to není úplně možné, protože druhou hnací silou evoluce je touha „být více“. Setrvalé pnutí v hloubi

¹ P. Teilhard de Chardin: *Journal 26 août 1915 – 4 janvier 1919*, Fayard, Paris 1975, s. 313.

² P. Teilhard de Chardin: *La Vision du Passé*, Seuil, Paris 1967, s. 217.

každé bytosti: více být, obsáhnout více bytí, obsáhnout více energie a plnosti života. Kombinace těchto dvou faktorů zajistí, že se evoluce, nesená navazováním vztahů a proměnami částí v různých celcích, které díky nim vzniknou, rozbíhá automaticky. Svoboda spočívá hlavně v tom, že si sami hledáme cesty, jak touhu „být více“ pomocí omezených zdrojů naplnit, řešení není připraveno předem.

Sdílení omezených zdrojů

Omezené zdroje znamenají především závislost každé živé i neživé bytosti na okolí. Čím složitější organismus, tím více různých zdrojů z okolí potřebuje. A každá evolučně mladší sféra je energeticky závislá na té starší. Organismy biosféry závisí na fungování fyzikálních a chemických procesů geosféry. Podobně noosféra a lidský organismus jsou závislé na ohromné síti fungujících koloběhů biologických i chemických látek, energií a informací – o většině z nich nemáme tušení, dokud se něco nepokazí. Kdo z nás ví něco o celém vesmíru látkové výměny, která probíhá v našich buňkách a vytváří tak energetický pohon pro všechno, co je člověku vlastní? A ještě méně jsme si vědomi jedinečného místa každého druhu v ekosystému, poznáváme ho opět jen pomocí nerovnováhy, přemnožení nebo vymření, které mají nějaké důsledky i pro člověka.

Každá bytost přijímá řadu zdrojů z okolí a řadu zdrojů pro okolí zase vytváří a odevzdává do společné sítě energetických proměn. A právě to, co se takto odevzdává, umožňuje samostatné fungování něčeho jiného. Vize kruté přírody a „boje o holý život“ implantovaná do lidského myšlení darwinismem není úplně pravdivá: vědci v současné době objevují také to, že všechny organismy vytvářejí rozsáhlé sítě vzájemné podpory. Predátoři jsou do této sítě zapojeni jako důležité udržovatelé různorodosti. Podle Teilharda to není boj o „holý život“, tedy nějaké utrápené přežívání, je to spíše boj o plný život, marnotratné bujení a rozkvět. Velká hra života, dobrodružná, drsná i hluboce krásná, v níž má zásadní místo i její božský autor – a geosféra i biosféra ji hrají moc dobře.

Ne tak vždy noosféra. Podle Teilharda je noosféra z hlediska evoluce teprve na počátku vývoje, je neustálená, cyklické koloběhy a sdílení zdrojů bez zbytečného odpadu, jako je tomu v přírodě, teprve hledáme. Díky neuhasitelné touze „být více“ zkusíme různé možnosti. Učíme se, co tato touha znamená, jak ji uspokojit k naplnění osobních potřeb a zároveň přitom neublížovat druhým. Může snad člověk „více být“ shromažďováním majetku, vědomostí, emocí, zážitků, nebo vůbec nejde o hromadění čehokoliv, ale spíše o dávání z přebytků? A mohu se jen tak věci zbavit, nebo jde spíše o to, naučit se je sdílet a vytvářet cyklické koloběhy bez zbytečného odpadu, jako je tomu v biosféře, která se během evoluce naučila dokonale recyklovat? Postupně se učíme metodou pokusu a omylu, co pocít plnosti života skutečně rozhojňuje a co byla jen iluze. Postupně se učíme, co znamená svoboda.

Svoboda jako vytvoření prostoru pro hru života

Příroda odevzdává lidstvu všechno bez podmínek, nezištně, neptá se, k čemu to použijeme, jenom nabízí. Zdá se to hloupé? Vpravdě je to božské. Protože podobně tvoří i Bůh. Nabízí všechny zdroje, nezištně. Na rozdíl od geosféry a biosféry má ale podle Teilharda přece jen jednu podmínku: Využít je pro rozhojňování svobody a různorodosti, jinak se dílo nebude dařit.

Pravidlo odvozené z evolučního zákona je sice poměrně jednoduché (*spojuj tak, aby se zvětšovala různorodost bytostí nebo možností*), zato velmi drsné v praxi, pokud ho nerespektujeme: Celky založené na zabraňování různosti, tedy tvořené pomocí vylučování nějakého druhu stvoření nebo působící záměrně utrpení druhých, jsou nestabilní. Mohou držet pohromadě z hlediska lidského věku až nesnesitelně dlouhou dobu pomocí zavádění tvrdých pravidel, násilím, strachem, vzájemným udavačstvím, vězněním, zastrasováním. Časem se ale rozpadnou, a většinou za pomoci nějaké krize. Některé příklady máme teď před očima poměrně jasně: Jednodruhové, smrkové lesy vydržely dlouho (z hlediska evoluce nepatrně krátce) a teď mizí, kůrovec sežral smrky a lidé čistě jen vlivem krize začínají přemýšlet, že by snad vícedruhové porosty byly stabilnější, přirozenější.

S lidskými celky je to ještě složitější a úmornější. Kolik už bylo pokusů vytvořit „dokonalou společnost“ založenou na vyzvednutí nějaké rasy nebo skupiny, vyloučení skupiny jiné a jejím označení za původce zla? Všechny takové systémy se rozpadly nebo se ještě rozpadnou, ale napáchaly a ještě napáchají obrovské škody. Člověk se podle Teilharda má naučit tvořit správně, v souladu s Božím záměrem, kterým je *dosažení co největší jednoty v různosti na základě vlastní tvořivosti*. Naučí se to ale jedině tak, že metodou pokusu a omylu a za přispění různých krizí dospěje k poznání vzájemné propojenosti všech bytostí, živých i neživých; k pochopení toho, že skutečná svoboda je založena na spolupráci co nejširšího okruhu lidí, zvířat, rostlin a neživé přírody. A v globalizovaném světě se tato výzva stává také globální: Celosvětová krize se dá překonat jedině celosvětovou spoluprací. Jakékoli uzavírání hranic má smysl jedině jako přechodný prostředek ke hledání lepší ochrany před nebezpečím a efektivnějších cest pro sdílení zdrojů. Každý celek i organismus, který se uzavře do neprodyšných hranic v obraně proti „zkaženému světu“, se odsuzuje k smrti.

Svoboda je možnost tvořit si podobu svého světa podle vlastních nápadů, bez donucení vnějšími či vnitřními silami. Jak ale dosáhnout svobody v situaci, kdy jsme neustále obklopeni druhými bytostmi, které si také chtějí utvářet svůj svět? Právě zde tkví „vtip“ celé Božské hry, jak Teilhard občas nazývá evoluci. *Osobní svobody dosáhnou tak, a jedině tak, že ji budou umožňovat druhým*. Sdílet svobodný prostor druhým je totiž nejcennější dar, který může člověk do svého okolí odevzdávat. Takový pohled je totiž nesen důvěrou, že pokud vytvoříme možnosti, člověk i organismus si poradí sám. Nemusíme nikomu říkat, jak se má rozhodnout, jak se má chovat, co si má myslet, stačí mu jen ukázat možnosti, v krajním případě dát příklad – a nechat ho svobodně být. Vytvořit prostor svobody.

Rostlině také nenařizujeme, jaký tvar má vytvořit, dáme jí půdu, hnojivo, zajistíme přístup ke světlu a vodě. Ona sama ví, jak se v takových podmínkách zařídí k plnému rozkvětu; bez nich však hyne. Dokážu-li mít takovou důvěru v lidi kolem mne a takovou úctu k jejich jedinečnosti, dokážu-li aspoň jediné bytosti v okruhu vztahů, který mám na starosti, dát podmínky pro plný rozkvět jejich schopností (o kterých často nemám předem ani tušení, ony se vyjeví právě až v „prostoru svobody“), mám skutečnou moc. Prává moc je schopnost vytvářet možnosti a riskovat svobodu druhého. Tak jako všemocný Bůh riskoval svobodu lidskou v absolutním smyslu. Člověk ale není všemocný a stačí mu podporovat svobodu v tom prostoru, kam zrovna dosahují jeho síly.

Správné pravidlo jako zdroj možností

Nejtěžší bývá rozhodování, kdy a jak zasáhnout omezujícím způsobem, tedy jako predátor. Jak fungují predátoři v biosféře, si umí představit každý zahradník, který je takovým predátorem na své

zahrádce: pokud by ji nechal úplně být, tedy nevytvářel by na ní aktivně vůbec žádné podmínky, za pár let má na svém pozemku jen pár druhů, kopřivy, bršlici a pýr. Pokud pravidelně pleje, ponechává plevele jen v omezeném množství a na vhodném místě, protože i ony jsou nepostradatelné pro některé přírodní cykly, přímo podporuje různorodost, vytváří pro ni prostor tím, že dává plevelu hranice. A to i když nic nesází, jako například na květové louce, kde je existence mnoha rozkvetlých druhů podmíněna pravidelným kosením a odvozem trávy.

Vytváření prostoru svobody se tedy děje péčí o hranice a pravidla. Každý typ svobody je podmíněn nějakou hranicí a určitým typem řádu. Mohu svobodně jezdit autem po krajině proto, že mám cesty, hranice v krajině, a pravidla silničního provozu, hranice vztahů, které vytvářejí širokou síť možností. Mohu si užívat svobodné chvíle doma nebo na zahradě proto, že dům i zahrada mají pevné, funkční hranice a můj život má určitá pravidla, která mi svobodu a odpočinek umožňují – protože vytvářejí možnosti. Mohu svobodně hrát nějakou hru jen proto, že má pevně daná pravidla, ze kterých vyrůstá radost a hravost, tedy nejkvalitnější síť možností.

Jako kritérium jednání můžeme tedy stanovit pár zásad: Nestavět hranice tam, kde by se staly pouze překážkou, nikoli ochranou pro možnosti volby. Nezavádět pravidla, která pouze omezují, ale žádné možnosti nevytvářejí. Spíše hlídat hranice svobodného prostoru, aby v něm mohl někdo jiný být podle svého. Vytvářet svobodný prostor mohu i ve zdánlivě pasivitě, nečinnosti, tedy tím, že něco nekonám. Zbytečně nekritizuji, nepoučuji, nevylučuji ze společného prostoru jen pro vyloučení samotné, neoznačuji za zlé. A to mohu dělat čistě tím, že kolem sebe šířím atmosféru respektu k jedinečnosti, atmosféru svobodné hravosti. I v nehybnosti tak mohu ještě konat, pouhým slovem, nebo jenom pohledem.

Správná pravidla jsou taková, která umožňují a udržují svobodný prostor péčí o jeho hranice a cesty, kterými do něho přicházejí různé zdroje. Čím víc různorodosti a tvořivosti se v něm může rozvíjet, tím lépe. Čím lepší pravidlo, tím více možností z něho pramení. Dokonalý systém pravidel by vytvořil možnosti harmonického zapojení pro všechny bytosti na Zemi. V silách jednotlivce to není, každý se ale může postarat o to, aby aspoň v jeho nejbližším okruhu vládla atmosféra hravosti a svobody. Hra je ten příklad, kterým bychom se měli při vytýčování hranic řídit. Tvořit „hřiště“, ne koncentrák.

Záblesk věčnosti v okamžiku

Starost o pravidla a hranice je často spojena s velkým úsilím. Tvorba možností má ale zároveň tu zvláštní vlastnost, že zdánlivě nepatrný čin stačí k velkým výsledkům. Stačí jen jedna jediná bytost v okruhu mých vztahů, které umím vytvořit prostor ke svobodě, odstraním nějakou překážku v její cestě, dodám jí jeden nepatrný zdroj v podobě respektujícího slova nebo pohledu, a umožním jí jen tak být bez zbytečného tlaku. Tehdy se skrze mé činy vlévá přímou cestou do světa Božská tvůrčí energie, která má obrovskou moc proměnit celou síť vztahů do dálky, již si neumím vůbec představit. Tehdy jednám podle obrazu Božího: tvořím svobodné prostředí pro hru života. Tvořím si své malé Království Boží a ono se automaticky rozbíhá do širokého okolí právě tím, že vytvořím možnosti – na ně se napojí další bytost, chopí se jich, vytvoří zase jiné možnosti, napojí se další bytosti, a celá vztahová síť se rozzáří světlem nových možností jenom jediným zdánlivě nepatrným činem. Takové svobodné „brnknutí“ na jediné vlákno vztahové sítě dokáže rozvibrovat a rozsvítit celou „pavučinu“ vztahů.

Samotné úsilí ale není cílem, jenom cestou k jeho dosažení. Cílem je plnost bytí, na konci časů. Důležité je, že plnost bytí mohu zakoušet i zde, v časoprostoru, nemusím čekat na konec světa. Většinou totiž nevnímám dosah svých činů, nevidím, jak ovlivňuji vztahovou síť kolem sebe, vězím v temnotách domnělé slabosti a lokálnosti svého jednání. Důležité je, že kvalita vzniklých okamžiků svobody, v nichž nechávám druhého svobodně být, je *absolutní*. To znamená, že mají smysl také samy v sobě, bez ohledu na jejich množství a dosah. Pokud takový okamžik zažijeme, neptáme se už, jaký má smysl, neptáme se na jeho důvod v minulosti, význam pro přítomnost, cíl v budoucnosti a zda bude ještě víc takových okamžiků, protože jeho smysl je zde, v přítomné chvíli. Jsou to okamžiky, kdy si mohu říct: *Zastav se chvíle, jsi dokonalá*. Každý z nás je zažívá za jiných okolností, jinak a s jinou četností, ale přání (třeba i nevědomé) zastavit čas, zachytit kousek atmosféry časoprostoru je jim společné.

Nemusejí to být žádné dramatické, intenzivní chvíle, jako změněný čas při uměleckém tvoření nebo na vrcholu partnerského spojení, ale chvíle naprosto obyčejné, které se náhle promění v novou scénu, jako by je nasvítíl tajný reflektor. Občas zažívám zastavení času v sezónních pracích, kdy se přímo svou aktivitou účastním na nějakém přírodním cyklu, jako je podzimní sbírání šípků, jarní hrabání trávy nebo první vsazení sazeničky do hlíny. Občas jsou to chvíle, na kterých nemám vůbec žádnou zásluhu, jsou součástí cyklů a evolučního úsilí, které zde byly už miliony let přede mnou: zpěv ptáka v podvečer na vrcholku stromu, východ úplňku nad setmělým dvorem. Svět tehdy bývá na pár vteřin *absolutně dokonalý* a nepotřebuje vůbec nic ke svému doplnění.

Nicméně za každou zdánlivě jednoduchou chvíli zastaveného času se skrývá úsilí, jehož je takový okamžik korunou. Může to být obyčejný pohled na kamarádku soustředěně pracující na svém textu na mém dvoře, v prostoru svobody, který jsem jí nabídl. Ale jaké je to úsilí udržovat přátelský nebo partnerský vztah, vždyť vzájemná láska není nic automatického. Může to být setkání s přáteli večer u ohně, kdy se najednou hovory a nálady tak sladí, že jsou všichni jako jeden organismus. A kdo si nepřál někdy zastavit čas u dohořívajícího ohně s přáteli a letní oblohou nad hlavou? Ale co to stojí úsilí udržovat skupinu jednotnou! Může to být obyčejná dětská hra, kterou náhle zahlédnu změněnými očima v zastaveném čase dokonalého okamžiku. Co to ale stojí úsilí každý den znovu učit děti, jak dobře žít!

Může to být západ slunce nad vesnicí viděný z lešení, na kterém jsem strávila celý den v největším srpnovém vedru při nanášení omítky, tělo je unavené do poslední buňky, ruce bolí až k začínajícímu zánětu – a najednou je svět absolutně dokonalý, nesnesitelně krásný, až to bolí, zeď na které jsem celý den pracovala, vydechuje s ochlazujícím se večerem své vlídné teplo nakumulované žářem dne, a dvěstěletý dům, který opravuji, je najednou jakoby obstoupen všemi, kdo v něm žili, mlčky tam stojí, nic neříkají, jen vidí: díky té dřině dům už nespadne, nechám ho dál být, aby v něm zase někdo další mohl najít svobodný prostor chráněný teď už opravenými hranicemi. A možná to ani nebudu já, to je v pořádku. Na dům v té chvíli už nemyslím, neptám se po smyslu a dosahu své práce, protože není třeba se ptát, smysl je zde v zastaveném čase, hypnotizuje mne obrovské zapadající slunce nad rybníkem a kvákání žab, stačilo by snad jen zvednout prst a dotknu se věčnosti: a tohle všechno v ní jednou bude, *protože to tam zrovna teď už je!*

Závěr: Lidská duše tvoří obsah věčnosti

Bůh si podle Teilhardova pojetí přeje, aby do závěrečné fáze evoluce, jinými slovy *pléromatu*, plnosti bytí neboli věčnosti vešla ta různorodost, kterou si bytosti samy zvolí. Bůh dává tvořit, člověk tvoří utvářením svobodného prostoru možností, tím dává tvořit i jiným. Takto se podílí na božství, protože Bůh stvořil svět proto, aby *nechal svobodně být*. Možnost svobodně být pro všechny je zakódována v podstatě vesmíru. To že se zatím neuskutečnila, není až tak námitkou proti Bohu, jako spíše proti lidem a jejich tvrdým pravidlům, která upřednostňují vylučování před hledáním pravidel sdílení.

Nejen člověk, ale i zvíře, rostlina, kámen má podle Teilharda určitý typ vědomí, tedy centrující síly, která kolem sebe shromažďuje části, které má „na starosti“ a vytváří si jejich obraz. Teilhard říká: „*Co je i pro život vůbec to hlavní ze všech lidských děl? To, že každý z nás v sobě buduje úplně původní střed, v němž se vesmír odráží jedinečným a nenapodobitelným způsobem – právě své já, svoji osobu.*“³ Můj obraz světa vzniká ze způsobů, jakým si do svého vědomí pouštím bytosti a věci, které mne obklopují. A právě tento jedinečný úhel pohledu na svět, naprosto nenahraditelný žádnou jinou osobou, je hlavní hodnota, která podle Teilharda v evoluci vzniká.

Bůh nepředepisuje, co se má na konci stvoření objevit, protože v evoluci jde právě o to, co si bytosti svobodně vytvoří na základě jim daného materiálu. To si také v různé podobě odnesou do Nového Jeruzaléma, do věčnosti. Každá duše tak přivádí a pozvedá k Bohu také něco z toho, co vzniklo v minulých cyklech evoluce. „V každé duši Bůh v dílčím smyslu miluje a přivádí ke spáse celý svět, jež tato duše shrnuje zvláštním a nesdělitelným způsobem.“⁴

Obraz světa vznikající postupně v lidském vědomí je nejplnější, má nejživější barvy, když odráží svobodný prostor, který dokážu vytvořit, a bytosti, které se mi podařilo v něm nechat být. Jako začne například v určitém okamžiku vřít voda, může se tento obraz světa v nečekané chvíli proměnit dojemem dokonalosti. V takových chvílích tvoříme tak, jak si přál Bůh, aby člověk tvořil. Tehdy clonou časoprostoru prosvítá Království Boží a něco nesmrtelného se vyrývá na plátno věčnosti.

Ty chvíle hluboce bolí nepojmenovatelným smutkem a zároveň překypují krásou, nejhlubší smutek a dokonalá radost se v nich setkávají jako dvě stránky téhož. Takto nechat být a pozvednout mohu proto i bolest a smutek. Když je nevyžívám do okolí v podobě vzteku, hněvu nebo odporu k druhým, mohu je v nádobě své duše pozorovat a proměňovat v materiál možností. Nebraňme se za každou cenu smutku a bolesti, vždyť jsou to ony, kdo vytvořily chvíle věčnosti, jako rozložený humus skrytě živí rostlinu – a mají tedy právo se na nich podílet. Když je nechám chvíli v klidu být, mohu i z nich vytvořit kamínek do mozaiky věčnosti, protože každý obraz potřebuje své stíny, každá hudba je složena ze spousty ticha.

Mohu-li občas říci: „Zastav se chvíle, jsi dokonalá“, promítám esenci její atmosféry i se všemi bytostmi v ní přítomnými, kameny, zemí, rostlinami, zvířaty, lidmi, oblohou na plátno věčnosti. Tam se nic neztratí. A až se nám po smrti rozpadnou mozkové spoje, až bude Země rozdracena výbuchem umírajícího Slunce, tento obsah duše, vyrytý na plátno věčnosti písmem lásky, na nás bude čekat v Novém Jeruzalémě. Bude asi zcela jiný, než bychom čekali, přesto ho poznáme, jako rodič zná své dítě – neboť tyto střípky věčnosti jsou dílem jedinečné lidské duše a nikdo jiný než ona je tam přinést nemohl.

³ P. Teilhard: *Vesmír a lidstvo*, přel. Jan Sokol, Vyšehrad, Praha 1990, s. 217.

⁴ P. Teilhard: *Chuť žít*, přel. V. Frei, Vyšehrad, Praha 1970, s. 23.